Rotonda
Eseu

Oleg SEREBRIAN

Geopolitica spațiului pontic

Ediția a II-a revăzută și actualizată

Istoria ne convinge că bazinul Mării Negre e o zonă predispusă de însăși structura geografică la instabilitate, mișcare și conflict, o zonă pentru liniștirea căreia e nevoie de un hegemon geopolitic. „Pax pontica" – pacea pontică a fost posibilă doar atunci când un mare imperiu reușea să „înlănțuiască" această mare, să unească întreg spațiul pontic sub același acoperiș. După Roma, Bizanț și Turcia Otomană, ar fi acum rândul Europei unite să devină hegemonul geopolitic al spațiului pontic.

geopolitica spatiului
0 01 0000 967487
Libraria 'Mihai Eminescu'
PRET LEI 18,50

ISBN 978-9975-79-009-3
9 789975 790093

CARTIER

Oleg SEREBRIAN

Rotonda
Eseu

Geopolitica spațiului pontic

Ediția a II-a revăzută și actualizată

CARTIER

CUVÂNT INTRODUCTIV

Marea Neagră, sau Pontul Euxin, apare pe harta lumii aproape ca un lac, de Oceanul Mondial legând-o doar Bosforul Tracic, care în cel mai îngust loc are numai 0,7 km. Enclavat în Eurasia, acest bazin acvatic de dimensiuni mijlocii s-a aflat timp de trei milenii în mijlocul unei istorii tumultuoase. A fost râvnită ca *mare nostrum* de elini, romani, bizantini, genovezi, turci şi ruşi. Marea Neagră are un hinterland imens şi important, situându-se la confluenţa a două părţi ale lumii – Europa şi Asia, a două religii mondiale – creştinismul şi islamul, şi a trei familii de popoare – indo-europene, uralo-altaice şi caucaziene. O mare putere contemporană, Rusia, şi două puteri regionale, Ucraina şi Turcia, îşi construiesc concepţiile strategice, politice şi economice ţinând cont de această mare şi de spaţiul adiacent ei. Gheorghe I. Brătianu spunea în binecunoscuta sa lucrare *Marea Neagră*, că „teatrul oferit de bazinul Mării Negre favorizează, mai mult ca altele, consideraţii ce depăşesc problemele regionale şi se raportează la forţele care acţionează asupra câmpului istoriei universale"[1]. Interesul tot mai evident al celor două supraputeri ale acestui început de mileniu – UE şi SUA –, care îşi fac din ce în ce mai resimţită prezenţa în zonă, reconfirmă justeţea aserţiunii marelui istoric român.

După 1991 la Marea Neagră au acces direct şase state: Rusia, Ucraina, România, Bulgaria, Turcia şi Georgia. Pentru

[1] Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. 1, Editura Meridiane, Bucureşti, 1988, p. 76.

patru din ele – Ucraina, România, Bulgaria și Georgia – „calea pontică" reprezintă unicul acces maritim. Grație Dunării, Marea Neagră reprezintă poarta spre apele Oceanului Mondial pentru încă alte trei țări – Austria, Slovacia și Ungaria. Și Republica Moldova, datorită Dunării maritime, cu care se mărginește pe o lungime de 0,8 km, e considerată o țară riverană Mării Negre. De fapt Republica Moldova e un stat pontic nu doar în virtutea geografiei, ci și a istoriei sale. Tot prin intermediul Dunării la Marea Neagră mai au acces Germania, Serbia și Muntenegru și Croația. De asemenea Belarus, cea mai mare țară europeană fără un debușeu maritim, are prin intermediul Niprului o deschidere la Marea Neagră.

Chiar dacă nu putem aprecia Marea Neagra ca pe o mare regională a Mediteranei, ea face parte din bazinul acesteia, fiind și sub aspect geologic o prelungire a fracturii mediteraneene. Cele două mari peninsule ale regiunii – Balcanică și Asia Mică – separă Marea Neagră de Marea Mediterană, iar marele istm caucazian o desparte de Marea Caspică. O altă peninsulă – Crimeea –, plasată chiar în centrul geografic al Mării Negre, împarte bazinul pontic în două părți aproape egale – occidentală și orientală. Tot Crimeea separă Marea Neagră și Marea Azov, care e de fapt o mare regională a primeia. Suprafața Mării Negre este de 422,0 de mii km^2 (împreună cu Marea Azov are o suprafață de 458,0 mii km^2). În comparație cu Mediterana, Marea Neagră este mult mai rece, iar salinitatea apei e aproape de doua ori mai mică. Acest fapt se datorează debitului enorm al marilor fluvii ce se varsă în Marea Neagră și în special Dunării, Niprului, precum și Donului – trei dintre cele mai mari fluvii ale Europei. În sens geopolitic, Marea Neagră formează împreună cu fluviile ce se varsă în ea un tot întreg inseparabil. Valoarea geopolitică și geoeconomică a acestei mări a depins întotdeauna și de marile cursuri de apă ce-i sunt tributare și viceversa, valoarea geopolitică a acestor râuri a fost menținută de cea a Mării Negre. În bună măsură, calitatea Mării Negre de placă turnantă a comerțului internațional din epoca medievală, după cum o va numi Fernand Braudel în celebra sa carte *Mediterana*, s-a datorat rolului pe care l-au avut în comunicațiile internaționale Dunărea, Niprul și Donul[2]. Inițial rolul central în acest sens l-a avut Niprul, care în sec. VIII-XI servea ca pilon al legendarului drum comercial „din normani spre greci", ce lega nordul Europei și Imperiul Bizantin. Ulterior, în sec. XII-XIV rolul de frunte va reveni Donului, pentru posedarea estuarului căruia (unde lua sfârșit celebrul „drum al mătăsii") vor lupta genovezii și venețienii. Ceva mai târziu funcția de cel mai „prețios" fluviu al spațiului pontic va reveni Dunării, controlul gurilor căreia a reprezentat în sec. XVIII-XX un capitol aparte al jocului de putere din zona Mării Negre.

O altă ieșire maritimă din Marea Neagră, Bosforul Cimerian sau strâmtoarea Kerci, s-ar părea că este „falsă" și fără valoare, căci dă într-un „impas", Marea Azov. Însă din 1952 acest „impas" capătă o valoare geostrategică nouă grație conectării prin canalul Volga – Don a Mării Caspice la Oceanul Mondial. Acest canal, construit din motive strategice, permite trecerea unor vase cu greutatea de 5000 de tone, adică a unor nave maritime. În 1991, când trei

[2] F.Braudel, *La Méditéranée et le monde méditéranéen a l'époque de Philipe II*, vol. I, Paris, Armand Colin, 1990, p.133

state caspice, a căror unică ieşire maritimă este parcursul caspic – Kazahstanul, Turkmenistanul şi Azerbaidjanul –, vor accede la independenţă, „impasul cimerian" va căpăta o valoare adăugată în sens geopolitic şi geoeconomic. Nevalorificat încă plenar, factorul „caspic" este deja conştientizat de geopoliticienii şi geoeconomiştii din Rusia şi Turcia şi poate reprezenta în viitorul apropiat unul din atuurile forte ale spaţiului geopolitic pontic.

Aici se impune şi clarificarea sintagmei „spaţiu pontic". Întâi de toate e de aşteptat o explicaţie fizico-geografică. În acest sens avem un răspuns foarte precis, luând în considerare faptul că nu pot exista divergenţe privind bazinul hidrografic al Mării Negre. Alte două definiţii ale spaţiului pontic ar fi ceva mai fluctuante în ce priveşte frontiera şi arbitrare ca şi conţinut, dar ele creează adevărata imagine conceptuală a regiunii Mării Negre – spaţiul pontic ca entitate geoistorică şi ca ansamblu geopolitic.

Din punct de vedere fizico-geografic, regiunea pontică cuprinde bazinul fluviilor ce se varsă în Marea Neagră (Dunărea, Nipru, Nistru, Kizil-Irmak etc.) şi în „anexa" sa – Marea Azov (Don, Kuban ş.a.). Dacă privim sub acest aspect, regiunea Mării Negre include integral sau în cea mai mare parte România, Republica Moldova, Bulgaria, Slovacia, Austria, Ungaria şi Ucraina, precum şi părţi considerabile ale Turciei, Georgiei, Rusiei, Cehiei, Germaniei, Sloveniei, Croaţiei, Bosniei şi Herţegovinei şi Serbiei şi Muntenegrului. Astfel, Vitebsk şi Trapezund, Smolensk şi München – oraşe atât de diferite şi distanţate -- se regăsesc în aceeaşi regiune hidrografică. Dar toţi cei ce vorbesc despre regiunea Mării Negre în sens politic, istoric, economic sau cultural vor admite cu greu

ideea că aici s-ar încadra Viena şi nu s-ar încadra Istanbulul, care în sens hidrografic aparţine bazinului Mării Marmara. De aceea vom conveni de la bun început că delimitarea fizico-geografică nu va fi relevantă în prezentul studiu.

Sub aspect socio-geografic regiunea Mării Negre ar include unele regiuni ce aparţin fizico-geografic altor bazine hidrografice, dar sub aspect politic, istoric, economic şi cultural se asociază cu regiunea pontică, şi ar exclude unele teritorii ce aparţin fizico-geografic spaţiului pontic, dar socio-geografic se încadrează în alte ansambluri regionale, cum e cazul Austriei sau al Republicii Belarus, bunăoară. În sens socio-geografic spaţiul pontic cuprinde mai curând Balcanii (Croaţia, Bosnia şi Herţegovina, Serbia şi Muntenegru, Albania, Republica Macedonia, Grecia şi Bulgaria) şi Caucazul (Georgia, Armenia şi Azerbaidjan), precum şi cele două state româneşti (România şi Republica Moldova), Turcia, Ucraina şi Rusia. Chiar şi Ciprul, ţinând cont de specificul său geopolitic, ar putea fi inclus în acest ansamblu. Interesele economice şi politice ale celor 16 state menţionate sunt în mare parte legate de spaţiul balcano-caucaziano-pontic, chiar dacă Rusia, Ucraina şi Turcia au interese şi implicaţii geopolitice şi în alte zone ale lumii.

O frontieră socio-geografică ţine cont mai ales de similitudinile geoeconomice ale unei regiuni, de unitatea sa geoculturală şi geoistorică. Caucazul şi Balcanii, în pofida distanţei ce le separă, au mult mai multe trăsături comune decât Caucazul şi Asia Centrală, pe de o parte, şi Balcanii şi Apeninii, pe de altă parte, chiar dacă logica distanţelor ne-ar face să credem inversul. Aceste asemănări se datorează unor caracteristici spaţiale ce au determinat şi similitudini

de natură istorică și implicit culturală. În timp ce romanii, turcii și rușii au edificat unitatea politică pontică, armenii și grecii au edificat-o la nivel spiritual; or, extremele spațiului pontic – Caucazul și Balcanii, au fost leagănul celor mai vechi civilizații creștine ariene – armeană și greacă. Ulterior armenii și grecii vor fi și un fel de liant al unei culturi materiale și spirituale comune, legând deopotrivă toate ținuturile pontice. Chiar după mai multe secole, pe oricare dintre țărmurile Mării Negre ne-am afla – la Balcik pe țărmul bulgar, la Sinope pe țărmul turc, la Pițunda pe țărmul georgian, sau la Feodosia pe țărmul ucrainean –, vom întâlni ceva comun: aceleași chipuri, cam aceleași haine, cam aceeași bucătărie, cam aceleași case, aceeași natură, urmele unei antichități elino-romane, urmele unui ev mediu bizantin și turc, câte o bisericuță armeană sau greacă și o modernitate întârziată și crudă.

Înainte însă de a trece la analiza subiectului propriu-zis – a geopoliticii spațiului pontic de după implozia Uniunii Sovietice – se mai impun câteva precizări, printre care și conținutul noțiunii de geopolitică. Trebuie să remarcăm chiar de la început că termenul de geopolitică este utilizat foarte frecvent, dar, adevărata sa conotație fiind necunoscută, este folosit de cele mai multe ori neadecvat, în locul adjectivului „politic".

Termenul de geopolitică a fost introdus în circuit în anul 1899 de politologul suedez Rudolf Kjellen (1864-1922), deși părinte al geopoliticii este considerat geograful german Friedrich Ratzel (1844-1904). Cea mai simplă definiție a geopoliticii, ar fi: știința politică ce studiază influența factorului spațial asupra politicului, pe când geografia politică,

paronim cu care este frecvent confundată geopolitica, studiază tocmai inversul – influența factorului politic asupra spațiului (formarea hărții politice a lumii).

Se cere demarcată și frontiera dintre geopolitică și o altă știință politică – teoria relațiilor internaționale –, or, frecvent, geopoliticii îi este atribuită tocmai o dimensiune de cercetare a politicii externe și a relațiilor internaționale. Realitatea e puțin diferită. Geopolitica studiază raportul spațiu-politică în ansamblu, fără a distinge sau separa aspectul vieții politicii interne și externe a unui stat. Geopolitica operează cu inconștientul din politic, cu ceea ce scapă înțelegerii, dacă nu se ține cont de specificul tandemului spațiu-timp în care s-a dezvoltat un stat. Geopolitica, metaforic vorbind, este psihanaliza statului. La rândul său, teoria relațiilor internaționale e preocupată doar de studierea actorilor (stat, organizații internaționale, ideologie, religie, companii transnaționale) și a factorilor (economic, politic, tehnologic, cultural și social) ce determină evoluția sistemului relațiilor internaționale în ansamblu.

O mare contribuție la dezvoltarea științei geopolitice a avut-o geopoliticianul german Karl Haushofer (1869-1946). Împreună cu alți trei marcanți geopoliticieni germani – Otto Maul, Hermann Lautensach și Erich Obst –, el a fondat cunoscuta revistă de geopolitică „Zeitschrift fuer Geopolitik", considerată și astăzi cea mai solidă publicație care a existat în acest domeniu. Fiind într-adevăr o știință cu precădere germană, geopolitica a avut în perioada antebelică și interbelică o seamă de reprezentanți distinși și în statele anglo-saxone. Aici merită menționate trei nume de referință – amiralul american Alfred Tayer Mahan (1840-1914), geograful englez

Halford Mackinder (1861-1947) şi politologul american-olandez Nicholas John Spykman (1893-1943).

În 1945, pionierii geopoliticii germane aveau un dublu coşmar – pe de o parte, catastrofa Germaniei, implicit a întregii tradiţii geopolitice de la Ratzel la Haushofer, pe de altă parte, *Heartland*-ul lui Mackinder se profila ca o realitate a lumii postbelice. Marele geopolitician britanic prevenea în lucrările sale interbelice că pericolul cel mai mare ar fi unirea sau alierea puterilor continentale măcinate întotdeauna de discordie (în primul rând era vorba de Germania şi URSS) şi constituirea unui spaţiu compact controlat de ele ce ar cuprinde regiunile interioare ale Eurasiei, teritoriu numit în geopolitică *Heartland*. Apărat de un puternic „zid montan", secondat de deşert în Sud şi de impenetrabilul Ocean Arctic la Nord, acest spaţiu se învecinează cu toate punctele strategice ale Terei, el însuşi fiind greu accesibil. „Cine stăpâneşte Europa de Est va stăpâni *Heartland*-ul, cine va stăpâni *Heartland*-ul va stăpâni «Insula Mondială», iar cine va stăpâni «Insula Mondială» va stăpâni lumea", spunea Mackinder[3]. Clasicii geopoliticii germane sperau la un *Heartland* german, marea lor deziluzie, dar şi a occidentalilor, fiind *Heartland*-ul sovietic.

După 1945, ansambluri geopolitice clădite timp de milenii erau suprimate, iar vechi doctrine geopolitice treceau în analele istoriei. Se părea că proiectele geopolitice ale „Mitteleuropei" sau „Sferei marii co-prosperităţi asiatice" dispar pentru totdeauna, sugrumate de marea realizare

[3] citat după N.J.Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Co, New York, 1944, p. 43.

geopolitică sovietică. A fost însă necesar ceva mai puţin de o jumătate de secol pentru a suporta şocul succesiv al celei de-a doua conflagraţii mondiale şi al războiului rece, ce îngheţase pentru patru decenii poziţiile armistiţiului din 1945. Pentru acea parte a omenirii ce suporta dominaţia sovietică se deschidea o epocă istorică nouă. Se ştergeau ansambluri geopolitice artificiale şi se reconstituiau altele care, constrânse de dominaţia sovietică, păreau trecute pentru totdeauna în istorie. Aşa s-a întâmplat şi cu regiunea Mării Negre – arenă a unora dintre cele mai dramatice scene ale istoriei – care după un „antract" de jumătate de secol şi-a reluat firul multimilenarei epopei.

Şi, în final, urmează să mai precizăm ce înţelegem prin ansamblu geopolitic. Un ansamblu geopolitic ar fi un areal geografic cu condiţii specifice pentru crearea unui climat politic propriu unei regiuni. Acest climat ar putea fi influenţat de prezenţa sau absenţa unei mari puteri sau puteri regionale, de poziţia faţă de principalii poli de gravitaţie ai sistemului relaţiilor internaţionale (aspectul topopolitic), de harta demografică şi etno-confesională, de interdependenţa economică regională, de izolarea sau larga deschidere a regiunii, cauzată de factori naturali cum ar fi configuraţia ţării, dar şi de mari bariere interne: lanţuri muntoase, deşerturi, fluvii internaţionale, mări, adică de aspectele morfopolitic şi fiziopolitic. Un ansamblu geopolitic include state întregi, dar poate cuprinde şi părţi ale unor state imense sau situate la frontiera unor ansambluri geopolitice, cum e cazul Rusiei şi al Ucrainei, ţări la care ne vom referi adesea în acest studiu. În acest caz statul rămâne, evident, politico-geografic un stat unitar, dar la nivel zonal percepţia

priorităților geopolitice e diferită. De exemplu, Ucraina e un factor important al ansamblului geopolitic pontic, dar și al celui central-european. La nivel de societate, la Odesa sau Sevastopol – geoeconomic, geoistoric, geostrategic și geocultural – se va acorda prioritate vectorului pontic, se va pune accent pe identitatea pontică. În același timp la Lvov această filieră va fi neglijată, preponderență acordându-se sub toate aspectele vectorului central-european.

Regiunea Mării Negre

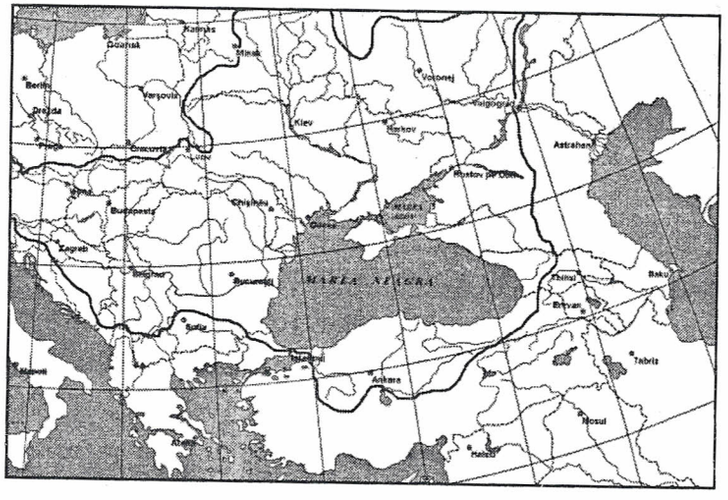

—— Limitele bazinului hidrologic al Mării Negre (inclusiv al Mării Azov)
---- Frontiere de stat

Ansamblul geopolitic balcano-caucaziano-pontic, al cărui liant este Marea Neagră, are câteva caracteristici distincte, printre ele numărându-se marea densitate a conflictelor teritoriale ce au la bază un element etnic sau confesional, o așezare strategică grație prezenței directe a UE și Rusiei

precum și vecinătății cu două dintre cele mai importante bazine de hidrocarburi din lume – cea din zona Golfului Persic și cea din jurul Mării Caspice. Apropierea de focarele de tensiune din Orientul Apropiat și Mijlociu dau o valoare adăugata acestei regiuni în contextul geopoliticii globale. Prin asta se și explică sporirea interesului american față de regiunea Mării Negre, dar și reanimarea unor prezențe alogene demult uitate, cum ar fi cea a Franței și Germaniei. Referindu-se la acest aspect analistul politic Federico Bordonaro spunea că structura geopolitică a regiunii Mării Negre ar fi marcată la momentul de față de substituirea fostei influențe ruseşti cu influența americană, care la rândul ei intră în competiție cu ambițiile Franței și Germaniei[4].

Aceste aspecte și reprezintă obiectul prezentei lucrări, care, ținând cont de complexitatea și multitudinea problemelor, nu poate fi decât o privire generală, o analiză de ansamblu a mutațiilor geopolitice din regiune de la destrămarea URSS încoace. Primele două capitole ale lucrării sunt axate pe problemele ce au rezultat în urma dezmembrării Uniunii Sovietice, dezmembrare soldată cu apariția unui vid temporar de putere, dar și cu modificarea arhitecturii politico-geografice a regiunii. Apariția unei importante puteri regionale (Ucraina) precum și ascensiunea geopolitică a Turciei, care a utilizat vidul de putere creat în Caucaz și Balcani după dispariția factorului sovietic, sunt și ele rezultate evidente ale marii catastrofe geopolitice. În ultimele trei capitole sunt analizate problemele cu care se confruntă

[4] *Axa: noua Românie la Marea Neagră* (coord. V. Roncea), București, Editura Ziua, 2005, p. 82.

spațiul pontic post-sovietic generate direct sau indirect de destrămarea Uniunii Sovietice: complexa situație geopolitică din Caucaz și Balcani, precum și analiza geopoliticii spațiului românesc.

Capitolul I

FACTORUL RUS ȘI UCRAINEAN ÎN GEOPOLITICA PONTICĂ POST-SOVIETICĂ

Principala caracteristică a realităților politico-geografice generate de implozia Uniunii Sovietice în bazinul Mării Negre o constituie dispariția unui dictator spațial și profilarea unui „mecanism" geopolitic de *leadership* trilateral: Rusia-Ucraina-Turcia. Dar noua hartă politică a spațiului pontic pune cele trei protagoniste ale geopoliticii regionale în situații foarte diferite. E vorba de nivelul de pregătire al acestor țări pentru a se orienta într-un sistem regional (foarte important pentru toate trei), având această configurație, adică de a dispune de o doctrină geopolitică adaptată la noile realități.

Geopolitica se manifestă în două feluri – la nivel de „inconștient", adică evenimentele politice sunt influențate de realitățile spațiale fără ca elita politică a statului să conștientizeze acest lucru; și la nivel de „conștient", atunci când calitățile spațiale sunt mai mult sau mai puțin „simțite", politica unei națiuni adaptându-se la conjunctura spațială, adică se constituie o doctrină geopolitică. Primul mod de abordare e caracteristic statelor noi, dar se poate manifesta și în state cu tradiție, care au trăit o catastrofă